

УДК 94(100)“1914/19”+ 94(100) “1939/45”

ТКАЧУК П.П.

НОВА МОНОГРАФІЯ З ІСТОРІЇ СВІТОВИХ ВОЄН

Мировые войны в истории человечества (к 100-летию начала Первой и 75-летию начала Второй мировых войн): монография / науч. ред. С.С. Троян. – К.: Ника-Центр, 2016. – 256 с.

Рецензована колективна монографія, що побачила світ на початку цього року, присвячена важливим датам в історії людства – 100-річчю від початку Першої та 75-річчю від початку Другої світових воєн. Ця книга українських істориків набуває актуального значення у наші дні, де ми є свідками руйнування Російською Федерацією (РФ) усталеної системи міжнародних відносин. Окупація Криму, російська агресія на Сході України, перенесення її на Близький Схід у Сирію, посилює хаос і загрозу виникнення Третьої світової війни. Щоб цілком зрозуміти значення анексії Криму та розв’язаної Москвою війни на Сході України досить вписати дії керівників РФ у контекст подій, які вивчаються у рецензованій монографії.

У передмові до неї професор С.С. Троян (Дипломатична академія України при МЗС України) власне аналізує основні причини виникнення глобальних конфліктів в історії людства. Перша світова війна стала продовженням політики, яку проводили імперіалістичні держави у передвоєнний період. Балканські війни та колоніальні конфлікти вкрай загострили міжімперіалістичні протиріччя. Поділ Європи на два ворогуючих блоки держав означало у тих умовах безповоротність широкомасштабного збройного конфлікту, який врешті-решт вилився у Першу світову війну.

Ткачук Павло Петрович, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч освіти України, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Ткачук П.П., 2016

В останні роки Першої світової війни набуло популярності гасло про мир без анексій і контрибуцій. Переможці до нього не прислухались, що через два десятки років призвело до нової світової війни. Через два роки після її початку, в серпні 1941-го року, лідери США та Великобританії – Франклін Делано Рузвельт і Вінстон Черчилль проголосили Атлантичну хартію, яка гарантувала розбудову світоустрою після розгрому гітлерівської Німеччини на базі трьох принципів: недоторканності територій, відмови від застосування сили в міжнародних відносинах і створення системи колективної безпеки.

Після прийняття Атлантичної хартії та складання Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин утворювалися й розпадалися десятки держав, але не було випадку, коли яка-небудь держава, користуючись військовою перевагою, анексувала б у іншій частині її території. Анексія Криму є першим за повоєнну історію випадком грубого порушення закріпленого міжнародними документами мирного устрою світу.

Матеріали наукових пошуків українських істориків об'єднані у книзі у три змістовних блоки: Перша світова війна, міжвоєнний період та Друга світова війна. Перший блок відкриває наукова стаття львівських дослідників – доцента Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Буракова Ю.В. та доцента Українського католицького університету Питльованої Л.Ю. під назвою «На шляху до Великої війни: політика Великобританії в Африці на зламі XIX–XX століть». В англійській історіографії Перша світова війна має назву «Великої» (відомо, що людські жертви Британії у ній перевищили її втрати у Другій світовій), часом можна зустріти і назву «Тридцятирічна війна XX століття (1914–1945 рр.)» за аналогією із катастрофічною за наслідками європейською війною початку XVII ст. (1618–1648 рр.).

У статті Буракова Ю.В. та Питльованої Л.Ю. зазначено, що намагання захопити нові колонії на Сході породили англо-німецькі, російсько-німецькі, італо-французькі та

інші комбінації протиріч. Їхнє складне переплетіння призводило до різноманітних дипломатичних маневрів, що дозволяло використовувати колишніх менш небезпечних противників для спільної боротьби, а можливі у минулому союзники ставали непримиренними ворогами.

Автори переконливо доводять, що суперництво між Великобританією та молодими імперіалістичними державами на африканському континенті значно вплинуло на тогочасні міжнародні відносини. Накопичення знань про дипломатію напередодні війни, про змагання за геополітичні інтереси в Африці відкриває не лише добрі перспективи докладного вивчення міжнародних відносин того часу, а й, можливо, врахування сучасними політиками важких уроків минулого. Загалом дослідження Ю.В. Буракова та Л.Ю. Питльованої спирається на багату джерельну базу. Тут і архівні матеріали, преса, спогади та інші види і комплекси історичних джерел.

У наступній статті колективної монографії аналізується шлях до Великої війни іншого глобального актора – Німецької імперії (автор – С.С. Троян). Дослідник розглядає цей шлях через призму втілення ідеї «Великої Німеччини» безпосередньо у Європі. Ідейним обґрунтуванням цього плану була концепція *Mitteleuropa* (Центральна Європа), за якою до складу союзу Німеччини та Австрії мали би увійти землі або сфери впливу західного регіону Російської імперії, Південно-Східної Європи, Туреччини та Близького Сходу. Напередодні Великої війни ідея *Mitteleuropa* жваво обговорювалася у середовищі торгово-промислового капіталу, де виявилися протиріччя щодо програми втілення *Mitteleuropa* усередині великих німецьких монополістів – у групі «вугля-заліза-сталі» та групі молодих галузей «електротехніка-хімія». Останню представляв один із керівників відомої компанії «АЕГ» Вальтер Ратенау, який розглядав організацію європейського економічного співтовариства за головну мету майбутньої війни (с. 43).

Професор Бобилева С.Й. (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара) є автором статті: «Німецьке питання» та російське суспільство у роки Першої світової війни». Вона ретельно аналізує

ставлення окремих класів царської імперії до російських німців і констатує піднесення мутної хвилі пропаганди, коли патріотизм поєднувався із шовінізмом, націоналізм – з етнофобією (с. 58). З початком війни в антинімецьку кампанію були втягнуті усі верстви населення. Етно-діспенсерні групи російських німців, перебуваючи у великоруському оточенні стали постійним об'єктом нападів чорносотенців. Через те, що одним із центральних питань революційних подій 1917–1920 рр. було питання щодо власності, а російські німці мали до неї безпосереднє відношення, то їхня доля міцно пов'язалася із політичною історією Росії.

Вищезгадана львівська дослідниця Питльована Л.Ю. (Український католицький університет) провела оригінальну наукову розвідку: «Еволюція образу Росії в карикатурі британського журналу «Панч» у роки Першої світової війни: «Чужий серед своїх» – «чужий». Малодосліджена група історичних джерел, якою є карикатура, відбиває еволюцію сприйняття британським суспільством подібності або неподібності Росії та Англії у площині цивілізації, ментально, політично. Це спричинило появу у британсько-російських відносинах категорій – «свій», «чужий», «не зовсім свій», «більш-менш свій». На першому етапі війни ставлення до Росії базувалося на старих стереотипах «чужий серед своїх», але все ж вона була союзником й представлялась у позитивному світлі. Лютнева революція та прихід до влади Тимчасового уряду виявив у британців побоювання щодо виконання Росією союзницьких зобов'язань і максимально наблизив образ Росії у карикатурі до категорії «свої». Проте після жовтневого більшовицького перевороту образ Росії наповнився негативним смислом. Прихід до влади більшовиків, що небезпідставно пов'язувався із німецькою фінансовою підтримкою, сепаратний німецько-російський договір і вихід Росії із війни став точкою максимального відчуження двох держав, а образ Росії в уяві британців стає максимально «чужим» (с. 108). Наукові аргументи добре

підкріплені ілюстративним матеріалом з популярного британського видання.

Відома дослідниця історії біженців часів Першої світової війни професор Л.М. Жванко (Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова) висвітила цю гуманітарну катастрофу через український вимір. Широкомасштабне біженство вперше увійшло в історію саме в роки Великої війни й супроводжує людство до наших днів (згадаймо теперішній наплив близькосхідних емігрантів в Європу та біженців з Донбасу й Криму до інших регіонів України в результаті агресії Росії). У рецензованій статті проаналізована законодавча база державних утворень на землях України стосовно біженців. Цікаво, що в епоху Гетьманату Павла Скоропадського, Україна стала однією з перших держав світу, яка почала безпрецедентну акцію репатріації біженців (с. 126).

Завершує перший блок монографії дослідження професора В.П. Фісанова (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича): «Геополітичний наступ» на монархію Габсбургів: протиборство держав Антанти та кайзерівської Німеччини у роки Першої світової війни». Автор переконливо довів, що ідеї німецьких мілітаристських кіл стосовно аншлюсу австрійської держави, яку втілював після приходу до влади Гітлер, визрівали ще напередодні Першої світової війни. У Берліні уважно стежили за зростанням дезінтеграційних процесів у багатонаціональній Австро-Угорській імперії, які не лише загрожували її існуванню, але й ставили під загрозу здійснення експансіоністських задумів правителів молодій німецькій імперії (с. 130–132). Свої плани щодо Австро-Угорщини окреслювали і країни Антанти. Так в Лондоні, наприклад, розглядали план створення федерації, яка би складалася з Австрії, Угорщини, Богемії та Югославії з метою створення бар'єру проти Дранг нах Остен (с. 138). Таким чином, здавалося би, потужна

Австро-Угорська імперія – активний актор на зовнішньополітичній арені, сама ставала об'єктом геополітичних зазіхань як Німецької імперії, так і країн Антанти.

Другий блок рецензованої монографії складається із трьох статей й хронологічно охоплює міжвоєнний період. Розділ відкриває наукова розвідка професора О.І. Сича (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) на тему: «Про еволюцію суспільно-політичного ладу держав Центральної та Східної Європи у міжвоєнний період». Автор провів аналіз обставин, які призвели до популярності авторитарної моделі правління у цьому регіоні. Незалежно від типу авторитарного режиму на чолі стояв диктатор: Пілсудський у Польщі, Вольдемарас у Литві, Ульманіс у Латвії, Хорті в Угорщині, Кордеану, а пізніше Антонеску в Румунії, Тисо у Словаччині та ін. Дослідник справедливо зазначає, що пануюча в радянській історіографії оцінка цих диктатур як фашистських перебільшена. Більш справедливою є характеристика цих режимів як профашистських або напівфашистських (с. 163).

Тема розвідки професора А.М. Кірідон (Дипломатична академія України при МЗС України) – «Когнітивний дисонанс культурної парадигми в умовах утвердження тоталітаризму в СРСР» (1920–1930 рр.) стосується психологічної історії й не повною мірою вписується у загальну канву монографії, присвяченої міжнародним аспектам світових воєн. Слід зауважити, що застосовані прийоми і методи для пояснення становлення радянської ідеології та тоталітарного режиму можливі і для використання у дослідженнях з історії зовнішньополітичного курсу радянської імперії. Аморальність, жорстокість, нехтування моральними нормами більшовиками відбивались як у внутрішній, так і у зовнішній політиці Радянського Союзу у міжвоєнний період.

Професор Г.Ю. Тополін (Польська Республіка) аналізує аншлюс Австрії, окупацію Судет, вересневу змову 1938 р. у контексті із сучасною агресією Росії проти України.

Фатальною помилкою, яка призвела до Другої світової війни, була Мюнхенська конференція, на якій Гітлер, Муссоліні, Чемберлен і Даладье змусили Чехословаччину передати Німеччині близько п'ятої частини своєї території, де розміщалася майже половина чехословацької важкої промисловості. У висновках проф. Тополін застерігає: «За обставинами шлях до Мюнхена 1938 р. – з 3 березня по 30 вересня (як відомо «кримські події» припали на кінець лютого – березень 2014 р.). Трагічні події мюнхенської змови як для Чехословаччини, Європи, так і для усього світу відомі. Російсько-українські відносини на стику зими-весни 2014 р. винесли на поверхню і піднесли нових – старих акторів (Зейсс-Інкварт – Янукович; Генлейн – Аксьонов; Гітлер – ...; Чемберлен – ...). Будемо очікувати «Мюнхена–2014»? Головно, щоб не було його фатальних наслідків, тому що в цій війні абсолютно точно не буде ні переможців, ні переможених...» (с. 189).

Найменшим за обсягом (усього дві статті) виявився заключний блок книги. Він присвячений Другій світовій війні. Мабуть ця обставина відбиває загальну тенденцію сучасної української історіографії – переважне вивчення подій Першої світової війни і української національно-демократичної революції у порівнянні з історією Другої світової.

Третій блок рецензованої монографії відкриває стаття професора О.О. Салати (Київський університет імені Бориса Грінченка) «Тенденції розвитку інформаційної політики нацистської Німеччини напередодні і на початку Другої світової війни». Автор справедливо зазначає, що питання інформаційної війни довгий час практично залишалися поза увагою істориків, оскільки таке поняття як «німецький інформаційний простір», «інформаційні технології» не повною мірою досліджувалися (с. 192). Тема є актуальною і у наш час, коли зарубіжні військові теоретики визнали пропаганду військовим мистецтвом, а окремі вчені (П.Г. Уорбертон) прямо заявляють про те, що на сьогодні головне завдання

не знищення армії ворога, а підрив довіри населення ворожої країни до правлячого уряду, з тим, щоби змусити підписати мир на вигідних умовах. Якщо вдається до методу екстраполяції, то обробкою свідомості населення у відповідному ключі вже активно займаються російські ЗМІ у сучасній війні проти України. Пропагується подібна до гітлерівської концепція «фортеці в облозі», наголошується на необхідності «згуртування нації навколо лідера», допомога так званому «руському миру» зарубіжжя.

Київська дослідниця розкрила у статті тенденції та основні напрями розвитку інформаційної політики в Німеччині після захоплення нацистами влади. Останні прибрали до рук усі інформаційні інститути і стали монополістами у сфері консолідації дій щодо ведення пропаганди нацизму. Система пропаганди разом із механізмом державного терору була однією із опор Третього рейху.

Стаття професора М.Л. Головка (Дипломатична академія України при МЗС України) «Ідеологія та практика націоналістичного руху України в роки Другої світової війни: аналіз трансформації» завершує рецензовану монографію. Розкол ОУН, як зазначено автором, похитнув, на жаль, єдність рядів радикально налаштованих українських патріотів та посіяв панічні настрої в середовищі емігрантських кіл. Прогнозованість нацистсько-більшовицького збройного конфлікту дав надію патріотам на визволення українських земель від комуністичного тоталітарного режиму. Автор досить ретельно аналізує документи, які свідчать щодо характеру «воєнної доктрини ОУН». Активні заходи ОУН щодо поширення національної ідеї на схід, вишкіл військовиків та конкретні дії з метою створення української міліції свідчили про серйозні державотворчі наміри українських націоналістів. Українське націоналістичне підпілля чинило збройний опір окупантам в роки Другої світової війни та ще майже десятиліття після її завершення, що

безсумнівно, мало позитивний вплив на українство, яке попри жорстокі репресії сталінського тоталітарного режиму не втратило національної ідентичності.

У книзі є доречним іменний покажчик (на жаль відсутній географічний, що притаманний книгам з історії міжнародних відносин). Кожна стаття містить багатий список джерел та використаної літератури.

У цілому рецензована монографія є вагомим доробком у висвітленні міжнародних аспектів світових воєн. Вона може бути використана у навчальному процесі студентів та курсантів, можливо підштовхне військових істориків до глибоких досліджень історії світових воєн та збройних конфліктів сьогодення, у тому числі історії російської агресії проти України.

Вивчення уроків минулого має застерегти людство від світової катастрофи. Адже сюжети історичного минулого нагадують сучасні події, зокрема пов'язані із потуранням агресору, довготривалими дипломатичними перемовами, політикою «умовляння», невтручання і т.д.

Надійшла до редколегії 23.02.2016 р.